

Tweede vondst van trechterbekercultuur in Groningen

Van onze verslaggever
WIM JASSIES

8/12-2000

Winsum - Voor de tweede keer is in het zeekleigebied van Groningen een zogeheten overslibde nederzetting uit de trechterbekertijd gevonden. Het trechterbekervolk, beter bekend als de hunebedbouwers, leefde ongeveer 3500 jaar voor Christus. Werd in 1982 de eerste nederzetting aangetroffen bij Hevesklooster (zuidelijk van Delfzijl), de tweede werd ontdekt in de bouwput van het gemeentelijk Tilburg dat tussen Winsum en Sauwerd in de Wetsingermaar wordt gebouwd. Er zijn potscherven, waaronder een trechterbekerrand, en bewerkt vuursteen, waaronder een pijlpunt, gevonden. De ouderdom van de nederzetting is vastgesteld op 3400 jaar voor Christus.

De ontdekking is gedaan door een amateur-archeoloog van het Centrum voor Isotopen Onderzoek, dat is gespecialiseerd in de datering van voorwerpen. Hem was ook bekend dat de Hondsrug zich ten noorden van de stad Groningen uitstrekt tot voorbij Winsum, waar hij vlak onder het kleioppervlak opduikt. Bij het toekomstige gemeentelijk bleek deze uitloper van de Hondsrug veel hoger dan was verwacht; er ligt slechts twee meter zeeklei op.

"Het interessante voor ons

In de zwarte laag in de slootwal, rechts, zijn sporen gevonden uit de tijd van de trechterbekercultuur, circa 3400 jaar voor onze jaartelling.

© NVHN/HAN DE GRAAF

is", zegt Reinder Reinders van het Provinciaal Instituut voor Archeologie "dat het om een hele gave nederzetting gaat."

Restanten van het verlaten prehistorische dorp zijn niet weggespoeld, maar door kleiafzetting als het ware geseald.

Reinders en provinciaal archeoloog Henny Groenendijk proberen er achter te komen wanneer de nederzetting is

verlaten en wat de 'trechterbekers' er precies hebben uitgevoerd. Ze deden vooral aan landbouw en veeteelt. Rein-

ders schat dat hun vertrek rond 3000 voor Christus plaats had. Het noordelijke zeekleigebied werd pas 700 tot 600 jaar voor Christus beetje bij beetje in cultuur gebracht. Dat kon doordat de zeespiegel daalde en het vruchtbare gebied hoog was opgeslibd. Op de hogere kwelderwallen ontstonden in die tijd de eerste wierden (Groningen) en terpen (Friesland). Tussen de tweede periode van bewoning en de bedijking vanaf het jaar 1000, is dit kleigebied nog ongeveer een halve meter opgeslibd.

In de bouwput van het gemeentelijk Tilburg zijn de sporen duidelijk zichtbaar. Eerst twee meter vette klei, dan een zwarte rand van enkele decimeters waarin de nederzetting destijds huide, en vervolgens de keizandlaag van het Groninger deel van de Hondsrug. "Deze vondst is zo belangrijk omdat in de Drentse nederzettingen op de vondsten in de hunebedden na, alles is verdwenen. Het heeft daar altijd aan de oppervlakte gelegen. Weer en wind hadden er hun invloed op, terwijl het hier door het kleipakket juist zo gaaf is gebleven," aldus Reinders. Volgens hem ging het om een grote drukkewoonde nederzetting. In een enkele vierkante meter werden vele tientallen voorwerpen gevonden. Ook grondboringen in weilanden in de buurt leverden bewerkte stukken vuursteen op.

Vondsten van trechterbekercultuur

*Neolithische mensen in het Groningerland;
de nederzetting 'Wetsingermaar'.*

In de gemeente Winsum ligt aan de westzijde van het Reitdiep een reeks van oude dorpswierden; Garnwerd, Feerwerd en Ezinge. Deze wierden hebben een doorlopende bewoning vanaf circa 600 v. Chr. Deze ouderdom is zeer indrukwekkend maar uit een recente archeologische vondst blijkt dat er tussen Sauwerd en Winsum nog een veel oudere nederzetting ligt. Deze nederzetting blijkt te zijn bewoond door mensen die behoorden tot een samenleving uit het Neolithicum, het laatste deel van de Steentijd. Voor Noord-Nederland ligt de datering van deze periode tussen ongeveer 4400 en 2400 v. Chr. In deze periode wordt er nog geen metaal gebruikt, en men gaat dan van het jagen op wild en het verzamelen van voedsel over op het houden van dieren en het verbouwen van gewassen.

De nederzetting bij de Wetsingermaar

Bij de aanleg van een gemaal door het waterschap Noorderzijlvest in de Wetsingermaar, bij Tilburg, werden in oktober 2000 sporen van een neolithische nederzetting gevonden (fig 1). In de zijkant van de bouwput was een laag met houtskool, (verbrand) botmateriaal, aardewerkscherven en vuurstenen te zien. Deze laag met vondsten ligt op ongeveer 2,5 meter onder het maaiveld op keileem (fig 2). Door gebruik te maken van koolstofdatering, werd de ouderdom van de nederzetting bepaald op circa 5400 jaar. Deze nederzetting is ruim tweemaal zo oud als de eerste wierden.

In de omgeving van Winsum werden in het verleden meer neolithische vondsten gedaan, zoals een vuurstenen bijl bij Winsum, een neolithisch vuurstenen bijltje bij Ranum en een trechterbeker bij Lutje Saaxum (fig 3). Ook werden op een aantal plekken tussen Winsum en Baflo vuurstenen artefacten gevonden. Het probleem met deze vondsten was echter de betrouwbaarheid, omdat ze vaak niet *in situ* werden gevonden. Dat betekent dat ze niet in de oorspronkelijke toestand werden aange-

troffen. De vuurstenen bijl van Winsum bijvoorbeeld is in 1949 gevonden tijdens graafwerkzaamheden. Dit was geen archeologische opgraving en er is geen archeologisch vervolgonderzoek geweest. Het was bij deze losse, neolithische vondsten dan ook vaak de vraag of het wel echt tekenen waren van neolithische bewoning in de buurt van Winsum. Maar met de vondst van de nederzetting bij Wetsingermaar kunnen we er zeker van zijn dat het gebied rond Winsum in het Neolithicum door mensen werd bezocht en bewoond. Het gaat dan over de tijd voordat de zee hier zeeklei deponeerde.

Archeologisch onderzoek: opgraven?

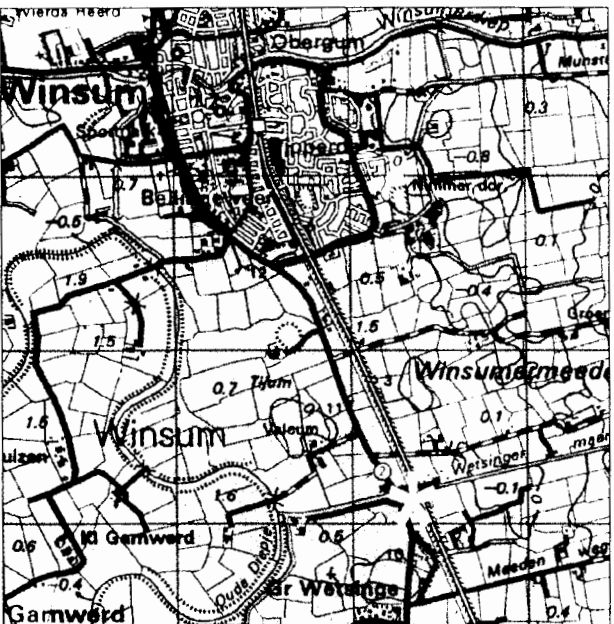
Omdat het hier een uitzonderlijke vondst betrof werd op initiatief van de provinciaal archeoloog van Groningen een onderzoek uitgevoerd door medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA). De nederzetting werd echter niet opgegraven. Opgraven van archeologische overblijfselen gebeurt in Nederland de laatste jaren alleen als de archeologische resten worden bedreigd door bijvoorbeeld het bouwen van een huis, het aanleggen van een weg, grondverzet voor een ruilverkaveling enz. Is dit niet het geval, dan wordt er vaak gekozen om de resten niet op te graven en te laten liggen om zo voor het nageslacht te behouden. Een reden hiervoor is de wetenschap in de toekomst misschien verder gevorderd dan nu, waardoor er dan meer informatie uit een opgraving kan worden verzameld. De oude neolithische nederzetting ligt daar om nog steeds goed beschermd onder ruim tweeënhalve meter klei en zal zo nog wel een tijdje blijven liggen.

Onderzoek ter plaatse

In plaats van het opgraven van de nederzetting werden de taluds van de bouwput bekeken en nauwkeurig getekend (fig 4). Ook werd een aantal grondmonsters uit de taluds genomen. Zo kon worden bepaald wat de plantengroei in de omgeving was. Ook werd gekeken hoe het landschap door de zee werd overstroomd. Rond de bouwput van het gemaal werd een aantal grondboringen gedaan om te kijken hoe diep de bovenkant van het keileem in de omgeving van de nederzetting ligt¹.

Keileem is het materiaal dat in de voorlaatste ijstijd van Saalien door het ijs tussen 200.000 en 130.000 jaar geleden Scandinavië is meegenomen. Door de hoge druk van het land werd een mengelmoe van materiaal gevormd. Later bij het smelten van al het ijs werd het keileem achtergelaten. Keileem bestaat uit delen zand, stenen en leem. Het wordt ook aangevoerd in Drenthe. Daar vormt het keileem de Drentse Hondsrug. De Hondsrug stopt in de stad Groningen, maar niet helemaal. Want het keileem dat werd gevonden in de bouwput is eigenlijk een voortzetting van de Hondsrug. Tussen de stad Groningen en Sauwerd werd de Hondsrug in oude tijden namelijk doorbroken door de Hunze.

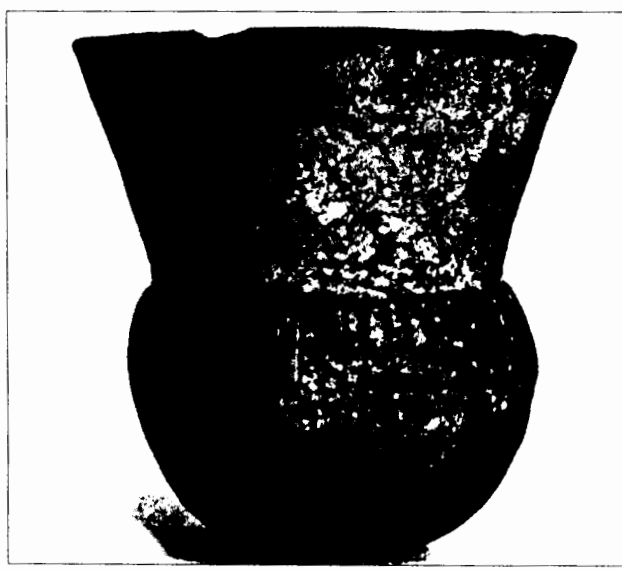
Het aantreffen van dit keileem is zo belangrijk omdat dit in het Neolithicum nog aan de oppervlakte lag. Hierover hebben

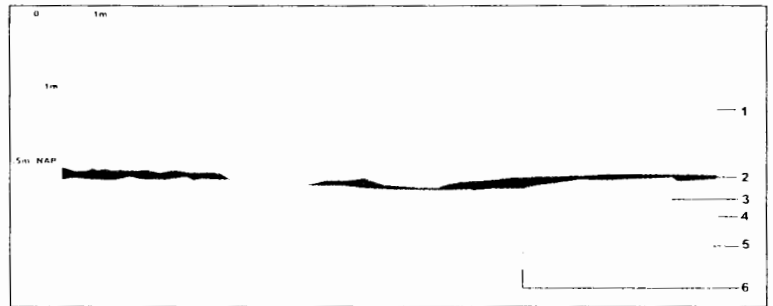
Figuur 1
De ligging van de nederzetting aangegeven met een *.

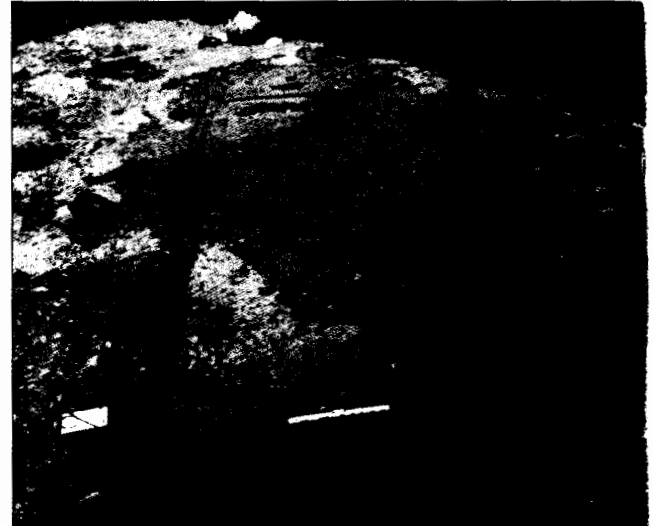
Figuur 2
Het Profiel bij de Wetsingermaar en de staat waarin het werd aangetroffen.

Figuur 3
De Trechterbeker die werd gevonden te Lutje Saaxum. De hoogte van de pot is 12,6 cm.

Figuur 4
Een vereenvoudigde tekening van het profiel bij de Wetsingermaar.
1. zeekleiafzettingen; 2. donkergrijze zandige vondstlaag op het keileem; 3. keizand; 4. keileem; 5. zandlens; 6. kei.

Figuur 5
Een plattegrond van een TRB-huis, gevonden te Flögelh (Landkreis Cuxhaven in Duitsland).

Figuur 6
Het hunebed van Heveskesklooster.

bewoners van de nederzetting van de Wetsingermaar gelopen. Daarna is op het keileem door de stijging van de zeespiegel een dikke laag zeelei afgezet en is het eiland van Sauwerd-Winsum rustig 'verdronken'.

Door het booronderzoek in november 2000, gecombineerd met oude boringen, kon een dieptekaart van het keileem worden gemaakt. Het gebied rond de nederzetting lag als een eiland in zee. Dit eiland begon iets ten noorden van Sauwerd en eindigde bij Lutje Saaxum. Aan de westkant van het eiland heeft de oude Hunze een diepe slenk gevormd. Door middel van stuifmeelonderzoek van de grondmonsters kon worden bepaald dat op het eiland lange tijd lindes groeiden. Deze boom komt vooral voor op goed ontwaterde en vruchtbare grond.

Het aangetroffen aardewerk bij de nederzetting

Deskundigen bekeken het aangetroffen aardewerk; een deel daarvan was gemaakt van in de buurt aanwezige zeelei. Dit aardewerk blijkt te zijn opgebouwd door een aantal kleirolletjes op elkaar te plakken en de wanden glad te strijken. Een aantal scherven van dit aardewerk heeft een decoratie onder de rand, in de vorm van een rij van indrukken. Dit aardewerk is gemaakt door mensen die door archeologen worden geplaatst in de late fase van de zogeheten Swifterbantcultuur. Sporen van deze cultuur zijn voor het eerst opgegraven in de buurt van Swifterbant in de Flevopolder. De Swifterbantcultuur is de cultuur van mensen die in kustgebieden en mogelijk langs waterwegen meer landinwaarts, een zwerfend bestaan leidden van voornamelijk jagen en verzamelen, maar daarnaast kennis hadden van agrarische producten en op een meer agrarische levenswijze overstapten. De meeste nederzettingen van deze cultuur die opgegraven zijn, liggen in de Noordoostpolder en Flevoland. Maar uit losse archeologische vondsten blijkt dat deze cultuur ook moet zijn voorgekomen langs beekdalen in Noord-Nederland. Naast het aardewerk van de Swifterbantcultuur werd ook aardewerk van de Trechterbekercultuur gevonden.

De Trechterbekercultuur (TRB)

De naam van deze cultuur is afgeleid van de typerende vorm van het aardewerk. Veel van deze potten hebben namelijk een trechtersvorm (fig 3). De mensen van de Trechterbekercultuur worden ook wel de Hunebedbouwers genoemd. De TRB-mensen leefden tussen 3400 en 2800 v. Chr. Het waren boeren die akkerbouw bedreven en beesten hielden. Toch zullen deze mensen nog steeds veel hebben gejaagd en een deel van hun voedsel hebben verzameld. In wat voor huizen deze mensen leefden, is voor Nederland niet bekend omdat latere bodemvorming de archeologische sporen heeft uitgewist. In Duitsland zijn wel grondsporen van huizen gevonden. In een nederzetting moeten zowel kleine huizen van zo'n 4 bij 4 meter hebben gestaan als forse, rechthoekige exemplaren van circa 4,5 tot 7 bij 10 tot 20 meter lang (fig 5).

De Trechterbekercultuur is niet typisch Nederlands want er worden in een groot deel van Noordwest-Europa sporen van gevonden. Resten van deze cultuur komen zelfs tot in het oosten van Polen voor. De noordelijke grens van de cultuur is Scandinavië. De zuidelijke grens is Duitsland, Tsjechoë en Slowakije. Nederland is het meest westelijke gebied dat door deze mensen werd bewoond. De meest opvallende fenomenen van deze Trechterbekercultuur zijn de eerder genoemde hunebedden. Hunebedden werden door de TRB-mensen gebruikt als begraafplaatsen voor een aantal mensen. Er zijn in Nederland drieënvijftig hunebed-

den aanwezig, waarvan tweeënvijftig in Drenthe en één in Groningen, hunebed GI te Noordlaren. Buiten deze groep van overgebleven hunebedden is er nog een twintigtal dat gesloopt is. Vier van deze gesloopte hunebedden lagen in de provincie Groningen, waarvan drie op de Groninger Hondsrug in de gemeente Haren. Het meest recent gevonden (en gesloopte) hunebed is dat van Heveskesklooster in de gemeente Delfzijl (fig 6). Dit hunebed werd bij toeval ontdekt tijdens het onderzoek van de wierde van Heveskesklooster. Deze wierde moest worden onderzocht omdat hier een industrieterrein was gepland. Het hunebed kwam te voorschijn onder een dikke laag zeelei. Het is na het archeologisch onderzoek verwijderd en tegenwoordig te bezichtigen in Museum Aquarium te Delfzijl.

Trechtersbekerbewoning in het Groninger kustgebied

Uit de vondst van het hunebed bij Heveskesklooster bleek dat het kustgebied van Groningen voor de TRB-mensen aantrekkelijker moet zijn geweest dan tot nu toe werd aangenomen. Bij het vergelijken van dit gebied met het Drentse plateau moeten we met een paar zaken rekening houden. De gebieden hebben na de TRB-periode namelijk een andere ontwikkeling doorgemaakt. Als eerste moet de invloed van de zee en van veengroei worden genoemd. Grote delen van het Groninger land zijn door zeelei bedekt en daardoor ook de eventueel aanwezige nederzettingen. Een goed voorbeeld is natuurlijk de nederzetting bij Wetsingermaar en het hunebed van Heveskesklooster. Drenthe ligt te hoog om last te hebben gehad van de zee en hierdoor ligt de prehistorische nederzetting bijna direct aan de oppervlakte. Door veengroei zijn grote delen van beide gebieden bedekt door hoogveen. Het verschil hierbij is dat in Groningen een aantal van deze hoogveengebieden vroeg werd ontgonnen. Sommige werden al in de Middeleeuwen afgegraven. In die tijd bestond echter nog geen interesse voor de archeologie, waardoor eventuele vondsten niet gemeld zijn. Grote delen van Drenthe werden pas ontgonnen in de 19^e en 20^e eeuw. In deze tijd werd de archeologie meer en meer een wetenschap en was de interesse ervoor ook groter. Hierdoor zullen meer Drentse veenvondsten en vondsten van onder het veen in archeologische musea deponeren en verslagen terecht zijn gekomen.

Een tweede punt van verschil is het feit dat de bewoning en gebruik van de grond in Groningen veel intensiever is geweest dan in Drenthe. De wat hoger gelegen gebieden die in het Neolithicum buiten de invloed van de zee lagen, zoals het schiereiland van Winschoten in het Oldambt en delen van de Wolde zullen zeker interessant zijn geweest voor de TRB-mensen. Het is dan ook te verwachten dat hier een groot aantal nederzettingen lag. In de Middeleeuwen worden deze hoger gelegen gebieden echter weer gekoloniseerd. In deze tijd is de invloed van de zee weer flink toegenomen en kon ondermeer de Dollard zich flink uitbreiden. De mensen vluchtten daardoor naar de hogere delen, woonden daar en hadden er hun akkers. Zo zullen eventuele TRB-nederzettingen op deze hogere delen zijn verplaatst en vernield. In Drenthe zal er echter een minder destructieve werking op archeologische resten zijn uitgegaan door de compacte bewoning op de essen en het gebruik van de gronden erop.

Aantrekkelijkheid van het Groningerland in de TRB-periode

Wat deden de TRB-mensen in het Groningerland van toen? Uit de ligging van een aantal nederzettingen kunnen we opmaken dat deze plaatsen werden opgezocht om er te jagen en/of te v

zamelen. Dit soort nederzettingen ligt namelijk op plekken die niet erg geschikt lijken te zijn voor akkerbouw, zoals bijvoorbeeld op zandkoppen omgeven door een laagveenmoeras. De akkers en nederzettingen zullen dan ook op de hogere en drogere gronden zijn aangelegd.

Wat voor soort nederzetting die van Wetsingermaar was, is nog moeilijk te zeggen. Uit vuursteenonderzoek blijkt dat er vuursteenknollen ter plekke werden verzameld op en rond de nederzetting, die werden verwerkt tot werktuigen. Maar dat de bewoners niet alleen vuursteen verzamelden, blijkt uit de vondst van de verbrande botresten. Een aantal van deze botresten is afkomstig van grote en middelgrote zoogdieren. Dit kan wijzen op het houden van dieren, zoals runderen of varkens. Maar het kunnen net zo goed resten van wilde dieren zijn geweest. Op het eiland van Sauwerd-Winsum heeft een loofbos gestaan, waar dieren als wild zwijn, edelhert en ree zullen hebben rondgelopen. Ook dieren die in Nederland vandaag de dag niet meer voorkomen, zoals eland, oeros en misschien zelfs een bruine beer, kunnen er hebben geleefd. Het is duidelijk dat er op het eiland niet alleen vuursteen werd verzameld maar dat er ook op dieren werd gejaagd en/of dieren werden gehouden. Kortom, door de vondst van de nederzetting bij Wetsingermaar kon aangetoond worden dat op het keileemeiland Sauwerd-Winsum in het Neolithicum mensen leefden en dat het Groningerland in deze tijd aantrekkelijker voor de mens is geweest dan altijd door archeologen werd aangenomen.

■ H. Feiken

Tel: 0598-396797

E-mail: H.Feiken@let.rug.nl

Literatuur

Delvigne, J. (2000). Het wierdenlandschap van Museum Wierdenland. Infobulletin Winshem 2000/3, pp. 4-7.

Van Giffen, A.E. (1957). Een trechterbeker van de hunebedden-cultuur uit Lutjesaaksum. Groninger Oudheden 1, pp. 148-151.

Van Ginkel, E., S. Jager & W. van der Sanden (1999). Hunebedden. Monumenten van een steentijdcultuur. Uniepers, Abcoude.

W. Roeleveld (1970-71). The Morphology of the Pleistocene Surface in the Marine-Clay District of Groningen (The Netherlands). Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 20-21, pp. 7-25.

¹Dank aan dhr. A.T. Venema (Tauf) voor het beschikbaar stellen van een keet en aan dhr. Kooistra en dhr. de Haan voor het toestemming geven voor boren op hun land.

Red.: Rik Feiken is student aan het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) van de Rijksuniversiteit Groningen en werkt aan zijn afstudeerscriptie over de neolithische en bronstijdbewoning in Midden-Groningen, het gebied ten oosten van de stad Groningen. Hierdoor is Rik ook betrokken geraakt bij het onderzoek rond de Wetsingermaar, dat tevens wordt opgenomen in zijn scriptie.